

РИНОК РІПАКУ В УКРАЇНІ

С. А. ЧЕХОВ

*кандидат економічних наук
директор Дослідної станції ефіроолійних та
малопоширених сільськогосподарських культур НААН*

Представлено аналіз показників виробництва та споживання ріпаку, цінової ситуації на вітчизняному ринку ріпаку в розрізі природно-кліматичних зон, областей України.

Ключові слова: виробництво ріпаку, ринок ріпаку, напрямки споживання ріпаку, продукти переробки, цінові позиції ріпаку.

Постановка проблеми. Олійні культури протягом багатьох років є найбільш рентабельними сільськогосподарськими культурами, що і забезпечує підвищений до них інтерес з боку аграріїв. Сучасний ринок олійних культур поставив ріпак на одне з провідних місць серед олійних культур. Стабільний попит на ріпак з боку європейських експортерів, а також зростаючий попит на продукти переробки ріпаку на внутрішньому ринку дозволив зайняти важливе місце в структурі олійних культур.

Ріпак є ринково привабливою культурою, на яку постійно зростає попит. Аграрії активно реагують на всі ринкові зміни, обираючи цю культуру як окремий напрям у виробничій діяльності. Завдяки високому попиту країн ЄС ріпак став на вітчизняному аграрному ринку перспективною культурою. Інтерес до ріпаку в багатьох країнах зумовлений доброю пристосованістю цієї рослини до помірного клімату, високою продуктивністю сучасних сортів, прогресивною технологією вирощування, зростаючою потребою в оліях як основної сировини для виробництва продукції широкого споживання. Особливого інтересу набула ріпакова олія як альтернативне джерело енергії для виробництва екологічно чистого біодизельного палива [7, с. 314].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у теорію формування та функціонування ринку продукції сільського господарства належить таким вітчизняним вченим, як П. Гайдуцький, П. Саблук [1], Ю. Лупенко [4], М. Малік, О. Шпикуляк [5], Н. Павленчик [8]. Проблематика ціноутворення на аграрному ринку знайшла відображення у дослідженнях вітчизняних учених: О. Шпичака [13], Л. Шкварчука [12], Л. Гойсюк [3]. Теоретично-прикладні питання розвитку ринку ріпаку розглядалися у виданнях та публікаціях Г. Супіханова [10], О. Сакви [9], О. Маслака [6], В. Вітоптової [2]. Однак трансформації і зміни кон'юнктури на ринку ріпаку зумовлюють потребу і актуальність здійснення подальших наукових досліджень.

Мета дослідження – проаналізувати показники виробництва та споживання ріпаку, цінових позицій ріпаку на вітчизняному аграрному ринку, визначити основні тенденції розвитку ринку ріпаку в Україні.

Виклад основного матеріалу. Основні посіви ріпаку по природно-кліматичних зонах України зосереджено в зоні Степу (42%) та Лісостепу (38%). Найменша частка площ припадає на зону Полісся (20%). Відповідним чином, забезпечення валового збору ріпаку на 45% здійснюється суб'єктами господарювання Лісостепової зони і на 32% — аграрними підприємствами Степової зони (рис. 1, 2).

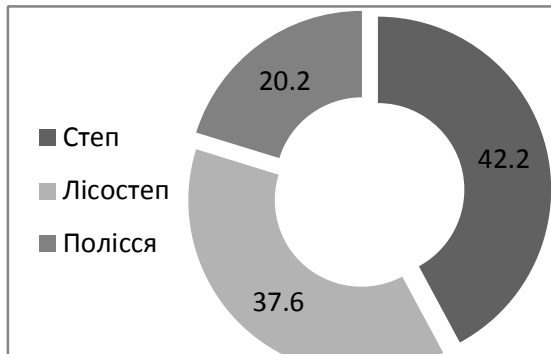

Рис. 1. Структура посівних площ ріпаку в Україні у 2014 р., %

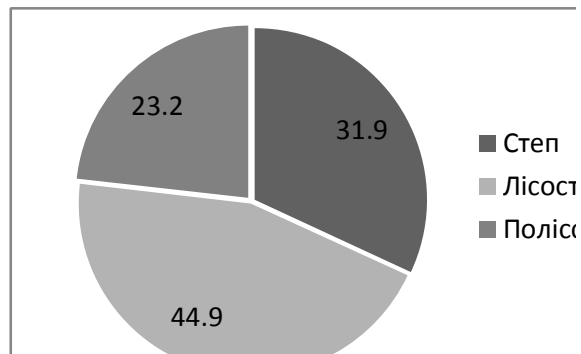

Рис. 2. Структура виробництва ріпаку в Україні у 2014 р., %

Динаміка виробництва ріпаку є позитивною. Нарощування обсягів за 2009-2014 рр. по Україні досягло 478,4 тис. т – від 1873,3 тис. т у 2009 р. до 2199,4 тис. т у 2014 р., або 17%. У Степовій зоні приріст валового збору ріпаку становив 145,5 тис. т (від 556,3 тис. т у 2009 р. до 701,8 тис. т у 2014 р., або 26%), у зоні Лісостепу – 30 тис. т (від 958,1 тис. т у 2009 р. до 988,1 тис. т у 2014 р., або 3%), у зоні Полісся – 150,3 тис. т (від 359 тис. т у 2009 р. до 509,3 тис. т у 2014 р., або 42%). Однак темпи нарощування валового збору не є стабільними і прогнозованими щороку. Так, протягом 2009-2012 рр. відбулося падіння темпів виробництва ріпаку на 36%, зростання за останні три роки досягло 83%.

Площі посіву під ріпаком в Україні скоротилися протягом 2009-2014 рр. на 148,5 тис. га (від 1013,7 тис. га у 2009 р. до 865,2 тис. га у 2014 р., або на 15%). У Степовій зоні скорочення площі становило 29 тис. га (від 394,8 тис. га у 2009 р. до 365,4 тис. га у 2014 р., або 7,7%), у зоні Лісостепу – на 135,6 тис. га (від 460,5 тис. га у 2009 р. до 325 тис. га у 2014 р., або на 29%). Динаміка посівних площ зони Полісся позитивна, що на загальному фоні є виключенням, приріст площі становив 16,5 тис. га, або 10% (175 тис. га у 2014 р. проти 158,4 тис. га у 2009 р.).

Важливим здобутком галузі ріпаківництва можна вважати зростання продуктивності ріпаку, яке відбувалося на тлі скорочення площ посіву. Так, урожайність ріпаку в Україні збільшено на 38% — від 18,5 ц/га у 2009 р. до 25,5 ц/га у 2014 р. У зоні Степу нарощування урожайності становило 33% — від 14,6 ц/га у 2009 р. до 19,4 ц/га у 2014 р., у зоні Лісостепу — 55% (від 18,4 ц/га у 2009 р. до 28,6 ц/га у 2014 р.), на Поліссі – на 34% (від 21,4 ц/га у 2009 р. до 28,6 ц/га у 2014 р.) (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка виробничих показників ріпаку по природно-кліматичних зонах України протягом 2009-2014 рр.*

Природно-кліматичні зони	Рік						Зміни, %
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
Валовий збір, тис. т							
Степ	556,3	769,9	552,25	149,3	784,6	701,8	126,2
Лісостеп	958,1	442,4	606,8	641,4	1050	988,1	103,1
Полісся	358,9	257,4	279,8	413,7	517,1	509,3	141,9
Україна	1873,3	1469,7	1437,5	1204,4	2351,7	2199,2	117,4
Урожайність, ц/га							
Степ	14,6	15,4	15,3	12,7	19,4	19,4	132,7
Лісостеп	18,4	14,8	16,8	20,5	22,5	28,6	155,0
Полісся	21,4	17,9	18,7	24,7	26,3	28,6	133,9
Україна	18,5	17,0	17,2	22,0	23,6	25,5	138,0
Площа, тис. га							
Степ	394,8	482,7	384,5	107,8	390,1	365,4	92,6
Лісостеп	460,5	248,6	308,4	270,6	404,5	324,9	70,6
Полісся	158,4	131,2	139,5	168,5	201,5	174,9	110,4
Україна	1013,7	862,5	832,8	547,0	996,0	865,2	85,4

*за даними Державної служби статистики України.

Зазначені тенденції свідчать про процес інтенсифікації виробництва ріпаку в Україні. Однак середньостатистичний рівень урожайності ріпаку на практиці вдвічі менший за потенційний рівень рослин. Так, за даними селекційних компаній і виробників оригінального

насіння, потенційна урожайність сучасних сортів ріпаку вітчизняної селекції може сягати 50 ц/га, іноземних гібридів ріпаку - понад 65 ц/га.

Серед основних причин низької урожайності та скорочення площ під ріпаком в Україні є: несприятливі погодні умови; низький рівень технічного оснащення сільськогосподарських товаровиробників; недотримання технології вирощування ріпаку; використання неякісного насіннєвого матеріалу; вирощування ріпаку у непристосованих природно-кліматичних умовах.

Найвищі темпи зростання валового збору ріпаку в Україні за останні три роки у понад 4 рази забезпечено аграрними підприємствами Запорізької, Дніпропетровської областей, у 6 разів – Миколаївської, у 7 разів – Одеської, Херсонської, у 25 разів – Донецької областей. Скорочення темпів виробництва ріпаку в зазначений період відбулося в Закарпатській (-43%), Полтавській (-17%), Чернігівській (-10%) областях. З політичних причин виробничі площі ріпаку на території АР Крим з 2014 р. виключені із загального масиву.

Лідерами за кількістю виробленого насіння товарного ріпаку в Україні в 2014 р. є: Одеська (251,1 тис. т), Вінницька (235,5 тис. т), Хмельницька (209,7 тис. т) області. Зазначимо, що трійка лідерів серед областей, які спеціалізуються на вирощуванні ріпаку, не змінюється два роки поспіль (табл. 2).

Таблиця 2

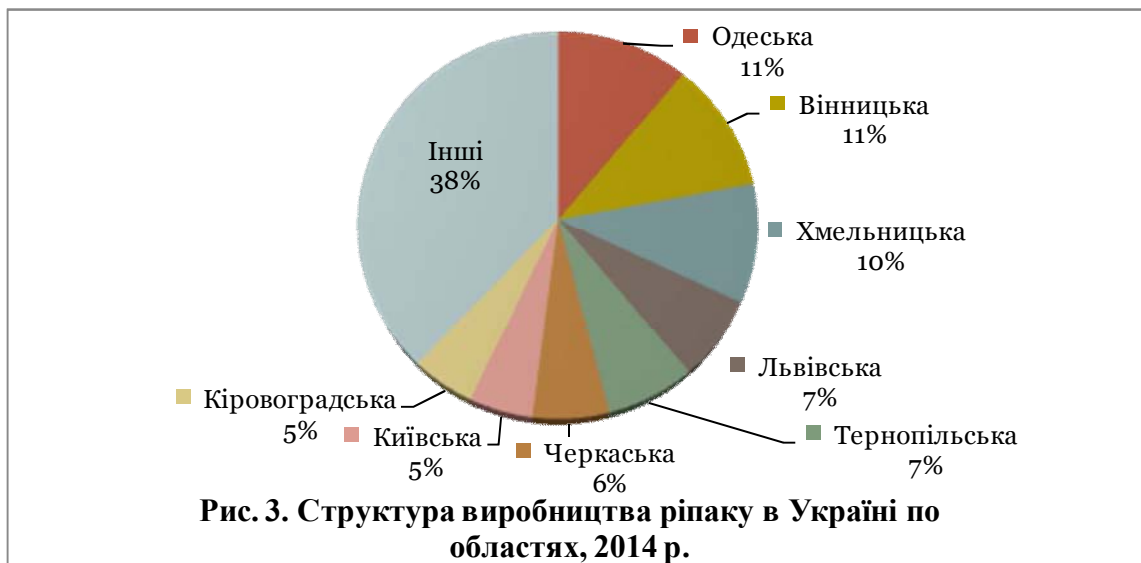
Динаміка виробництва і урожайності ріпаку по областях України за 2012-2014 рр.*

Область	Валовий збір, тис. т			Зміни, %	Урожайність, ц/га			Зміни, (+,-)
	2012 р.	2013 р.	2014 р.		2012 р.	2013 р.	2014 р.	
АР Крим	8,3	16,4	-	-	13,4	19,4	-	-
Дніпропетровська	24,6	161,3	98,9	402,0	13,3	20,7	17,2	3,9
Донецька	0,7	14,2	17,5	2500,0	8,0	21,9	20,0	12,0
Запорізька	10,5	71,7	47,3	450,4	12,7	18,5	15,5	2,8
Кіровоградська	42,6	126,0	109,3	256,6	18,5	24,1	22,1	3,6
Луганська	1,9	1,8	4,3	226,3	12,8	13,6	22,9	10,1
Миколаївська	14,81	97,1	92,1	622,3	12,5	19,2	20,7	8,2
Одеська	34,9	196,0	251,1	719,5	13,1	20,5	20,9	7,8
Херсонська	10,7	99,7	81,3	759,8	10,0	17,0	15,5	5,5
Вінницька	115,3	245,2	235,5	204,3	21,9	27,0	31,3	9,4
Київська	87,4	115,3	115,0	131,6	26,6	24,7	28,7	2,1
Полтавська	21,4	48,6	17,7	82,7	23,4	25,8	21,6	-1,8
Сумська	52,6	70,0	58,7	111,6	20,6	18,7	26,7	6,1
Тернопіль-ська	103,4	156,1	159,9	154,7	23,5	26,1	33,7	10,2
Харківська	13,7	31,5	31,6	230,7	16,0	21,9	20,7	4,7
Хмельницька	108,1	177,5	209,7	193,9	22,4	27,5	32,9	10,5
Черкаська	123,0	175,7	126,3	102,7	29,3	29,8	29,9	0,6
Чернівецька	16,1	29,8	33,7	209,3	21,1	23,3	31,7	10,6
Волинська	48,9	76,9	80,4	164,4	28,1	30,0	32,4	4,3
Житомирська	55,2	64,5	57,3	103,8	22,6	23,8	26,8	4,2
Закарпатська	1,4	1,7	0,8	57,2	25,6	27,8	25,2	-0,4
Івано-Франківська	50,9	64,5	79,9	156,9	24,4	25,2	26,8	2,4
Львівська	122,3	153,7	157,2	128,5	26,8	27,5	30,4	3,6
Рівненська	60,4	64,2	66,6	110,3	23,3	29,2	34,8	11,5
Чернігівська	74,3	91,4	67,1	90,3	22,1	20,5	24,1	2,0
УКРАЇНА	1204,4	2351,7	2199,2	182,6	22,0	23,6	25,5	3,5

* Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Вирішальним фактором, що забезпечує нарощування виробництва ріпаку в Україні, є стабільне зростання його урожайності. Аналіз динаміки урожайності ріпаку в розрізі областей за останні три роки показав, що приріст урожайності відбувся у всіх областях, за винятком Полтавської і Закарпатської. Якщо у 2012 р. максимальна середня урожайність ріпаку не перевищувала 29,3 ц/га (Черкаська область), а по інших регіонах коливалася від 8 ц/га (Донецька) до 28,1 ц/га (Волинська) області, то за результатами 2014 р. максимальна урожайність досягла рівня 34,8 ц/га (Рівненська область), в інших регіонах – від 15,5 ц/га (Запорізька, Херсонська) до 32,9 ц/га (Хмельницька) області.

За аналізом структури виробництва ріпаку в Україні за 2014 рік, 30% усього урожаю забезпечується областями-лідерами (Одеською, Вінницькою, Хмельницькою). Тернопільська та Львівська області займають частку на рівні 7% від загального обсягу виробництва ріпаку, Черкаська – 6%, Київська та Кіровоградська – на рівні 5%, інші області разом становлять 38% (рис. 3).

Територіальна концентрація або відсутність у сівозміні ріпаку пов'язана з природно-кліматичними умовами, специфікою технологічного процесу вирощування ріпаку, вимогами культури щодо внесення добрив, обробки засобами захисту рослин, особливостями процесу збирання урожаю, нестабільними прогнозами на фактичний урожай і великими ризиками його недоотримання з огляду на вразливість ріпаку від погодних умов.

Аналіз економічних показників діяльності сільськогосподарських підприємств в напрямкі вирощування ріпаку доводить, що вирощування ріпаку — це прибутковим, але нестабільний бізнес. Так, у 2013 р. рентабельність ріпаку становила 8,8%, а в 2014 р. – 28,7%. Для порівняння зазначимо, що рентабельність соняшнику у 2014 р. була 37,4% проти 28,7% у 2013 р., рентабельність сої у 2014 р. — 34,2%, у 2013 р. – 15,9%.

Практика свідчить, що ефективно, а найголовніше, прибутково вирощувати ріпак здатні потужні аграрні підприємства, які достатньо забезпечені земельними, матеріальними, фінансовими активами. Включаючи у посівні плани таку культуру, як ріпак, суб'єкт господарювання у фінансовому аспекті свідомо потрапляє у зону ризику, яку необхідно «страхувати» за рахунок інших культур на випадок отримання збитків від вирощування ріпаку.

Одним із потужних мотиваційних факторів у нарощуванні виробництва ріпаку в Україні є ціновий. Аналіз максимальних і мінімальних цін на товарний ріпак на вітчизняному аграрному ринку протягом останніх трьох років показав їх коливання в межах 3100-5500 грн/т. Сформулася чітка тенденція щодо зниження мінімальних цін на ріпак від 3850 грн/т у 2012 р. до 3500 грн/т у 2014 р., але зростання максимальних цін — від 4650 грн/т у 2012 р. до 5500 грн/т у 2014 р. (рис. 4).

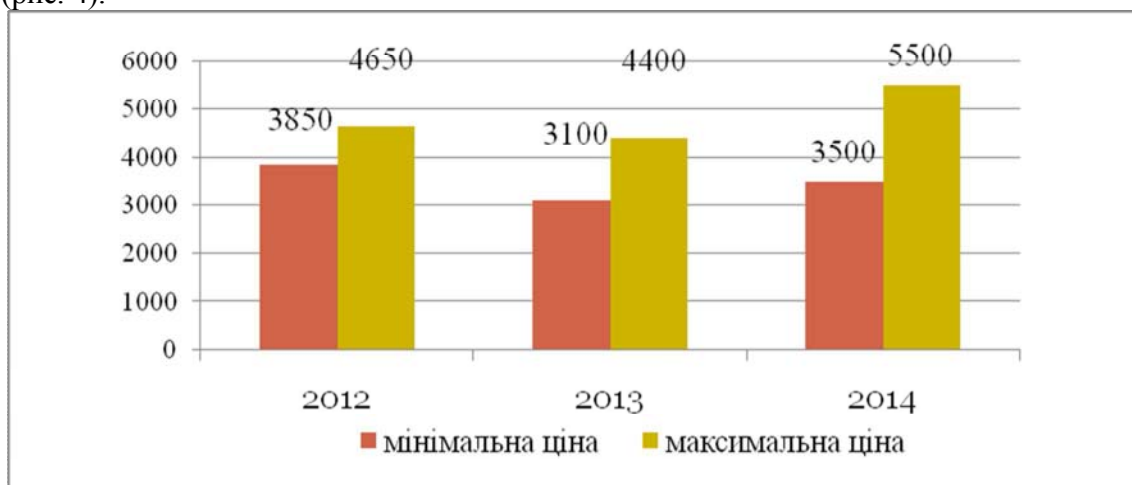

Рис. 4. Цінові позиції (мінімум і максимум) на ринку ріпаку протягом 2012-2014 рр., грн/т із ПДВ (за даними ІА «АПК-інформ»)

Як показав аналіз щоквартальних змін середньозваженої ціни на ріпак, найнижчими ціни на ріпак є на початку року, а найвищими — наприкінці року. Цінові позиції на ріпак у 2012 р. були відносно стабільними з тенденцією до зростання. Мінімальна середня ціна ріпаку становила 4100 грн/т (1 квартал), максимальна — 4500 грн/т (3 квартал). Динаміка середніх цін на ріпак у 2013 р. була негативною з тенденцією до зниження з 4350 грн/т у 1 кварталі до 3450 грн/т у 3 кварталі. Протилежний ціновий тренд у бік поступового і значного зростання сформувався на ринку ріпаку протягом 2014 р. — від 3580 грн/т у 1 кварталі до 4975 грн/т — в кінці року (рис. 5).

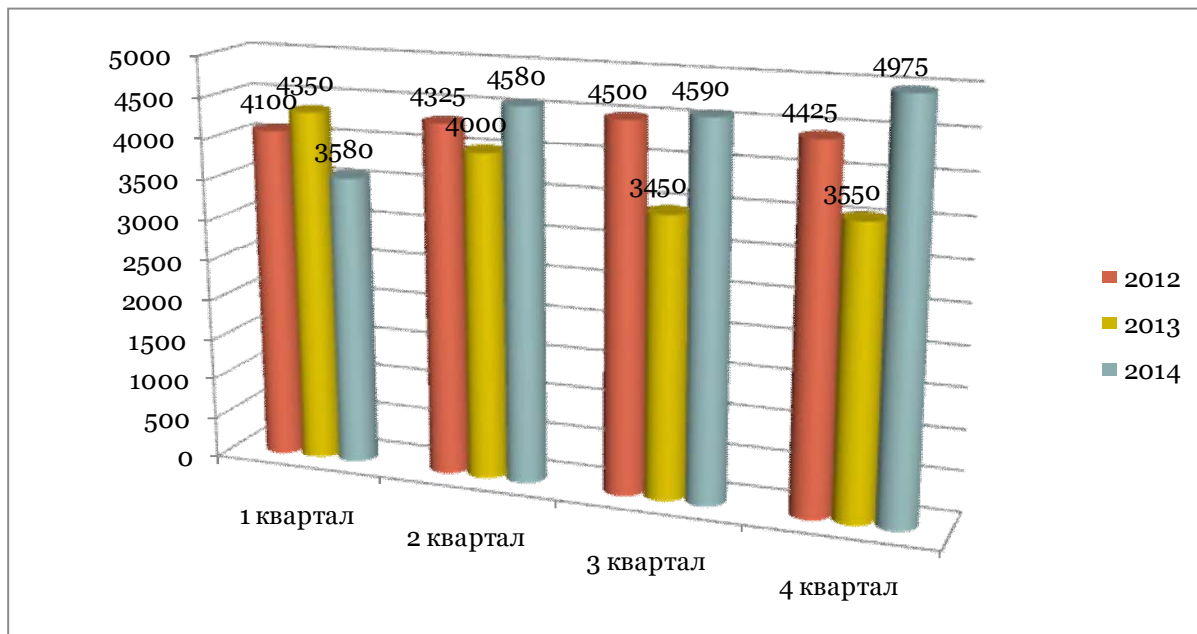

Рис. 5. Динаміка середніх щоквартальних цін на ріпак, грн/т із ПДВ (за даними ІА «АПК-інформ»)

На рівень цін більшою мірою впливає попит з боку експортерів товарної продукції. Ріпак — винятково експортна культура на вітчизняному аграрному ринку. Україна займає третє місце в рейтингу світових експортерів ріпаку, поступаючись при цьому Канаді, Австралії.

За останні два роки склалася тенденція щодо скорочення темпів експорту ріпаку на користь переробки ріпаку на олію. Так, у 2012 р. експорт становив 1,3 млн т, або 98% від загального обсягу споживання, на переробку було спрямовано 10 тис. т, або 0,8% від загального обсягу споживання. В 2014 р. експорт ріпаку складав 1,9 млн т, або 88%, переробка на олію — 245 тис. т, або 11%. Збільшення обсягів переробки ріпаку від 10 до 245 тис. т на рік протягом останніх трьох років є рекордним показником у вітчизняній оліє-жировій галузі. Стабільним з тенденцією до зниження залишається напрям споживання «насіння» в середньому на рівні 11 тис. т на рік, або менше 1% від загального обсягу (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка споживання ріпаку в Україні за 2012-2014 рр.*

Напрямок споживання	Рік			Структура, %			Темпи зростання	
	2012	2013	2014	2012	2013	2014	%	+;-
Переробка на олію, тис. т	10	145	245	0,8	6,1	11,1	2450,0	+235
Насіння, тис. т	12	11	10	0,9	0,5	0,5	83,3	-2
Експорт, тис. т	1270	2200	1960	98,3	93,4	88,4	154,3	+690
Усього	1292	2356	2215	100,0	100,0	100,0	171,4	+923

*За даними ІА «АПК-інформ».

Зазначимо, що відбулася суттєва переорієнтація експортних напрямів. Якщо у попередні роки основним експортером українського ріпаку були країни Європейського союзу (понад 75%), Пакистан (10%), ОАЕ (6%), то у 2014 р. основна частина ріпаку експортована до Ізраїлю (51%), Бангладеш (18%), Індії (15%), Непалу (9%). Найбільші компанії-експортери ріпаку на аграрному ринку – ТОВ «Нібулон», «Серна», «Альфред С. Топфер», «Каргіл», «Сантрейд».

Експортний напрям споживання ріпаку частково викликаний відсутністю захисного механізму у вигляді вивізного мита, який діє на соняшник у розмірі 10% і в певний час здійснив «переорієнтацію» споживання соняшнику з чистого експорту на продукт переробки на олію.

Розвиток переробної галузі ріпаку зумовлений як характерними властивостями ріпаку і продуктів його переробки, так і змінами кон'юнктури олійного ринку України. До характерних властивостей ріпаку і продуктів його переробки відносимо наступні: перевага ріпакового шроту над соняшниковим за вмістом незамінних амінокислот (лізину – на 33%, цистину – у 2,1 раза); ефективне застосування ріпакового шроту або макухи в кормовиробництві (1 т ріпакового шроту дає змогу збалансувати за вмістом білка 8-10 т зернофуражу); широкий спектр застосування ріпакової олії (виробництво лаків, фарб, засобів захисту рослин, пластмаси, біодизеля).

До змін кон'юнктури олійного ринку України можна віднести: збільшення переробних потужностей олійної сировини; універсальність більшості переробних заводів продукції та диференціація напрямів переробки в частині вихідної сировини; цінові позиції на олійні культури; падіння попиту на насіння ріпаку в країнах ЄС; зростання попиту на альтернативні види палива на внутрішньому ринку.

Експерти ринку сходяться в думці і зазначають, що на ринку ріпаку відбувається переорієнтація на виробництво кінцевого продукту з високою вартістю. Аналогічно змінювався тренд розвитку ринку соняшнику, коли в 90-х роках минулого століття майже весь обсяг насіння соняшнику експортувався, а сьогодні становить 0,4% від загального обсягу товарної продукції. Визначальну роль у цьому процесі відіграло своєчасне введення експортного мита у розмірі 10% на вивіз товарного насіння соняшнику. Для аграрної галузі набагато вигідніше переробляти сировину на вітчизняних заводах, а експортувати ріпакову олію.

Висновки. Ріпак – ліквідний товар на аграрному ринку, який характеризується стабільними і високими закупівельними цінами протягом усього року. Ріпак демонструє стабільні темпи зростання показника продуктивності на тлі скорочення посівних площ, що є свідченням інтенсивного процесу виробництва. Ринок ріпаку в Україні орієнтований на експорт з діючою 0% ставкою вивізного мита, стабільний. Структура споживання ріпаку зазнає змін у напрямі збільшення частки переробки на олію. Відбулася суттєва переорієнтація експортних напрямів по країнах-імпортерах. Ринок ріпаку перспективний в короткостроковому періоді з огляду на стійкі і високі цінові позиції товарного ріпаку, зростання обсягів його переробки на внутрішньому ринку.

Список літератури

1. Аграрна реформа в Україні / [П.І. Гайдуцький, П.Т. Саблук, Ю.О. Лупенко та ін.] ; за ред. П.І. Гайдуцького. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.
2. Вітоптова В.А. Напрями підвищення ефективності виробництва ріпаку / В. А. Вітоптова, Н. А. Бондаренко // Наук. праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. Вип. :19. – 2011. – С. 308-315.
3. Гойсюк Л. В. Формування ціни на насіння ріпаку / Л.В. Гойсюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khntusg.com.ua>.
4. Лупенко Ю. Пріоритетні напрями інноваційної діяльності в аграрній сфері України / Ю. Лупенко // Економіка АПК. – 2014. – № 12. – С. 5-11.
5. Малік М.Й. Інститути та інституції у розвитку аграрної сфери економіки / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2011. – №7. – С. 169-176.
6. Маслак О. Ринок ріпаку: попит перевищує пропозицію / О. Маслак // Агробізнес сьогодні. – 2011. - № 15-16 (215). – С. 28-32.
7. Олійні культури в Україні / [за ред. А. В. Чехова]. – К. : Основа, 2007. – 415 с.
8. Павленчик Н. Ф. Теоретичні основи обґрунтування дефініції «Ринок

сільськогосподарської продукції» / Н.Ф. Павленчик / Економіка АПК. – 2014. – №1. – С. 85-92.

9. Саква О.В. Формування структури виробництва на ринку олійних культур / О. В. Саква // Агросвіт. – 2009. – №12. – С. 30-32.

10. Супіханов Г.Б. Кон'юнктура ринку ріпаку та умови підвищення ефективності його виробництва: дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01 / Національний аграрний ун-т. / Г. Б. Супіханов. – К., 2003. – 192 с.

11. Чехов С.А. Основні тенденції розвитку ринку олійних культур в Україні / І. В. Чехова, С. А. Чехов // Продуктивність агропромислового виробництва : науково-практичний збірник ; НДІ «Украгропромпродуктивність». – 2014. – № 25. С. – 71-78.

12. Шкварчук Л.О. Цінові тенденції на продовольчому ринку України / Л. О. Шкварчук // Економіка АПК. – 2010. – №7. – С. 57-63.

13. Шпичак О. М. Ціна і ціноутворення на агропродовольчу продукцію: навч. посіб. / О. М. Шпичак, О. В. Бондар. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – 238 с.

Рынок рапса в Украине

С А. ЧЕХОВ

кандидат экономических наук, директор исследовательской станции эфиромасличных и редких сельскохозяйственных культур НААН

Представлен анализ показателей **производства** и потребления рапса , ценовой ситуации на отечественном рынке рапса в разрезе природно-климатических зон, областей Украины .

Ключевые слов: производство рапса , рынок рапса , направления потребления рапса , продукты переработки , ценовые позиции рапса.

Rape market in Ukraine

CHEKHOV SERGEY

PhD director of the Research Station of rare and aromatic crops NAAS

The analysis of indicators of production and consumption of rape, the price situation in the domestic market in terms rape climatic zones, regions of Ukraine.

Key words: rapeseed production , rapeseed market , consumption trends of rape , processed , price positions rape.